

SAMARQAND SHAHRINING AHOLISI VA MA'MURIY BOSHQARUV TIZIMI

Lapasov Mirkomil Khasanovich

Teacher of the Presidential School in Jizzakh, Jizzakh, Uzbekistan

mirkomil.lapasov491@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Самаркандская область является одним из главных политических, экономических и культурных центров Бухарского эмирата. Город Самарканд уникален по сравнению с другими регионами эмирата своей красивой природой, плодородными землями и прекрасными садами.

Ключевые слова: Фирдавси монанд, арик, сад, томорка, таноб, Абу Тохирходжа, Т.С.Саидкулов

KIRISH

Zarafshon vohasida joylashgan Samarqand viloyati Buxoro amirligining asosiy siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri hisoblangan. Bu viloyat o'zining ajoyib tabiati, xosildor erlari va go'zal bog'lari bilan amirlikning boshqa hududlariga nisbatan alohida ahamiyatga ega bo'lgan. Samarqandning o'ziga xos siyosiy mavqei, boy iqtisodiy markaz sifatida ko'zga tashlanib turishi, turli davrlarda taxt tepasiga kelgan sulola vaqillarining nazaridan chetda qolmagan. Jumladan, XVIII asr o'rtalariga kelib, Buxoro xonligi mang'it urug'idan bo'lgan sulola vakillarining qo'liga o'tgach, Samarqand viloyati ham amirlik tarkibiga kiritilgan. Buning uchun, sulola vakillari tomonidan harbiy yurishlar amalga oshirilib turilgan. Shuning uchun ham viloyat va ayniqsa Samarqand shahri turli davrlarda harbiy istilolar va yurishlarning ob'ekti bo'lib kelgan. Bu esa o'z o'rnida strategik va geografik nuqtai-nazardan qulay va tabiiy boy bo'lgan hududda doimo iqtisodiy va madaniy yuksalish jarayonlari davom etib kelsada, mazkur harbiy yurishlar natijasida xalq mehnati natijasida erishilgan madaniy va iqtisodiy yutuqlar vayronagarchiliklar natijasida barbod qilingan. Biroq, yana barqarorlik davrlarida iqtisodiy va madaniy taraqqiyot o'z yo'lida rivojlanishda davom etgan.

XVIII asrning ikkinchi yarmi – XIX asrning birinchi yarmi O'rta Osiyo xalqlarining hayotida yangi davr bo'lgan. Bu davrda O'rta Osiyo xonliklari Eron shoxi Nodirshoxning vafotidan so'ng (1747) o'z mustaqilliklarini qo'lga kiritib, uzoq vaqt davom etgan inqiroz davridan keyin iqtisodiyot va madaniyatni tiklay boshlaganlar. Uch xonlikda siyosiy jipslik va markaziy xokimiyatning nisbatan mustahkamlanishi natijasida o'zaro urushlarga barxam berildi. Bu davrdagi Buxoro amirligi hayotida Samarqand shahrining ahamiyati katta edi. XIX asr boshiga kelib esa Samarqand yirik shahar qiyofasiga ega bo'lgan. Ingliz ayg'oqchisi Mir Izzatullaning guvohlik berishicha Samarqand kundan-kun rivojlanib borayotgan edi. Shaharning ijtimoiy-iqtisodiy yuksalishiga uning qulay geografik joylashuvi sabab bo'lgan. Shahar Zarafshon daryosining janubida joylashgan bo'lib, shimol, sharq va janubdan baland tog'lar bilan o'ralgan hamda g'arbdan unga keng ekin maydonlari tutashgan edi. Undan tashqari, shaharning joylashuvi shimoli-sharqdan Xitoy va Sharqiy Turkistondan, janubi-sharqdan Hindistondan, g'arb tomondan Xorazm va Buxoro orqali keluvchi Eron, Kaspiybo'yi yerlaridan, shimoldan esa Rossiya erlaridan keluvchi savdo karvonlari uchun qulay tutashish joyi bo'lgan. Mana shu jihatlar shahardagi savdo ishlarini rivojiga o'z ta'sirini o'tkazgan. Manbalarda shahar ta'rifiga ko'p ma'lumotlar keltirilgan. Misol uchun, Bobur o'z asarida Samarqand va uning atrofidagi tabiatga ta'rif berar ekan "Misr va Suriyani ko'rgan sayyohlar bundan boshqa sog'lom joyni ko'rsata olmaydilar", degan. N.V.Xanikov esa Samarqand va uning atroflari "uch ariq suvi bilan sug'orilganligini", ta'kidlaydi. Shahardan atrofiga daraxtlar ekilgan asosiy ariq o'tgan. Bu ariq kichik ariqlarga ajralib xonadonlarga suv etkazib berib, bog' va tomorqalarni sug'organ. Namlikning ko'pligi Samarqand havosini toza va bahavo qilgan. Shuning uchun samarqandliklar ancha sog'lom bo'lganlar. Ularning yuzlari toza va bo'ylari uzun bo'lgan[1].

Abu Toxirxoja "Samariya" asarida shahar iqlimining ajoyib va mu'tadil ekani, shuning uchun uni "firdavsi monand" – jannat misoli deb atashini yozgan. Yozda Samarqand nisbatan issiq va sovuqlari mu'tadil ekani,

har tomondan esuvchi mayin shamollar va havo, kayfiyatni ko'tarishi, ruhiy sokinlikni ta'minlashi haqida yozadi[2].

Samarqand shahrining XIX asrdagi mavqeiga ta'rif berar ekanmiz T.S.Saidqulovning "shahar xonlik (amirlik) ning bosh shahri hisoblangan"[3] degan ta'kidini va rus muallifi F.Nazarovning "birinchidan, tarixiy va diniy sabablar oqibatida, ikkinchidan, mamlakatdagi aholisi eng zich, boy viloyat markaziy shahri sifatida" degan fikrini keltirib o'tishimiz o'rinlidir.

XIX asr boshida Samarqand tomonidan egallagan hudud kengayib borgan. N.V.Xanikovning ma'lumot berishicha "shahar aylanasi 13 vyorstga, uning kvadrat yuzasi 2280000 sajenga yoki 2533,31 tanobga teng bo'lib, Buxoro tomonidan egallangan hududdan 500 tanobga katta"[4], deb ma'lumot beradi. Ya'ni, mazkur davr shaharning kengayishi va urbanizatsiya jarayonini jadallashib borayotgan edi. O'rta asrlar shaharlari kabi Samarqand ham mudofaa devorlari bilan o'ralgan bo'lib, shinaklari, minoralari bo'lgan. Shahar devorlari ruslar bosqini davrida buzib tashlanib, Suzangaron mahallasi qismida uning ayrim qoldiqlari kuzatiladi[5].

XIX asr birinchi yarmidagi shahar aholisining soni, uning o'sishi dinamikasi haqida batafsil ma'lumotlar manbalarda uchramaydi. Shaharlardagi aholi soni, shu jumladan, Samarqand aholisi haqidagi ma'lumotlar xilma-xil va turlichadir. Masalan, Meyendorf ma'lumotlariga ko'ra 1820 yilda Samarqandda 50 ming aholi istiqomat qilgan bo'lsa[6], N.Xanikov 1841 yilda 25 ming, 1863 yilda A.Vamberi 20 minggacha, 1868 yilda V.V.Radlov 10 mingdan oshiq kishini keltirib o'tishgan[7]. P.P.Ivanov va boshqa tadqiqotchilarning asarlarida esa 30 mingga yaqin istiqomat qilgan, deb aytiladi[8]. Boshqa manbalarda esa, Samarqand atroflarida 80000 o'zbek oilalari istiqomat qilgan deb ko'rsatiladi. Mazkur holatda shahar aholisi soni haqida yagona fikrning mavjud emasligi aholining milliy – etnik tarkibi, ijtimoiy guruhlar va umuman xalq turmushining ko'pgina sohalari bo'yicha xulosalar chiqarish imkoniyatini qiyinlashtiradi. Biroq, ishonch bilan ta'kidlash mumkinki, Samarqand shahri va uning atroflari vohadagi eng aholi zich istiqomat qilgan hudud bo'lgan. E'tiborli jihati shundaki, Zarafshon vohasi va umuman Samarqand shahri yirik markaz hisoblanadigan shahar aholisining katta qismini turmush-tarzi qishloq xo'jaligi, ya'ni shahar atrofida aholi bilan bog'liq bo'lgan. Shahar aholisining soni xajmli bo'lmasa-da shahar atrofida yashovchi aholining soni ko'pligi hamda ularning Samarqand iqtisodiy hayotida ishtiroki katta bo'lgan. Shu nuqtai nazardan, shahar aholisi va ularning turmushini tavsifini keltirganda shaharga yaqin hudud aholisining turmushi va xo'jaligi bilan bog'liq ma'lumotlarni inobatga olish muhim hisoblanadi.

XULOSA

Bir so'z bilan aytganda, qadimdan O'rta Osiyoning yirik shaharlardan biri bo'lgan Samarqand XIX asr birinchi yarmida nafaqat Buxoro amirligi, balki O'rta Osiyoning yirik savdo va madaniy markazi sifatidagi mavqega ega bo'lgan shahar edi. Bu shaharda kechgan qizg'in iqtisodiy va siyosiy jarayonlar o'z o'rnida ijtimoiy jarayonlarni murakkabligiga sabab bo'lish bilan birgalikda madaniy jarayonlarni xilma-xilligi va rang-barang bo'lishiga ham o'z ta'sirini o'tkazgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Файзиев А.Ф. История Самарканд а первой половины XIX века (учебное пособие). – Самарканд, 1992. – С
2. Абу Тохир Хожа. Самария. Описание древностей и мусульманских святынь Самарканда. Пер. В.Л.Вяткина. – Справочная книжка Самаркандской области за 1889 г. Вып. IV. – Самарканд, 1889. – С. 161.
3. Саидкулов Т.С. Самарканд во второй половин XIX – начале XX веков. – Самарканд, 1970. – С. 8-9
4. Ханыков Н.В. Описание Бухарского ханства. – СПб., 1843. – С. 100
5. Сухарева О.А. Оборонительные стены Самарканда. В кн.: Культура и искусство народов Средней Азии в древности и средневековье. – М., 1979. – С. 85-89
6. Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. – Москва, 1975. – С. 90
7. Саидкулов Т.С. Самарканд во второй половин XIX – начале XIX веков. – Самарканд, 1970. – С. 9-12

8. Иванов П.П. Очерки по истории Средней Азии (XVI – середина XIX в.). – М., 1958. – С. 120